

ності сприйняття значення тієї чи іншої японської оноματοпоетими українськими мовцями.

1. Бенвенист Э. О природе лингвистического знака // Общая лингвистика. — М., 1974.
2. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. — М., 1975.
3. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. — К., 1998.
4. Ульман С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. — Вып. V. Языковые универсалии. — М., 1970.
5. Шанский Н. М., Тихонов А. Н. Современный русский язык: В 3-х частях. — М., 1981. — Ч. 2.
6. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке // Избранные работы по русскому языку. — М., 1957.
7. Юсип-Якимович Ю. В. Ономатопоєя як абсолютна та семантична мовна універсалия // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. — Вип. 3. — Ужгород, 1998.
8. Якобсон Р. Избранные работы. — М., 1985.
9. Chang A. C. Gitaigo, giongo bunrui yoho jiten. — Tokyo, 1991.

О. В. Антонюк

Когнітивні складники концепту *вода* в українських народних казках

Когнітивна лінгвістика розглядає мову як особливу семіотичну систему, що водночас є об'єктом і внутрішнім, і зовнішнім для суб'єкта. Це система організації та вдосконалення інформації, способів її подання у комунікативних процесах. В межах когнітивної лінгвістики лексична структура являє собою результат взаємодії когніції людини із семантичними параметрами конкретної мови [4, 53].

Одним із найважливіших понять когнітивної семантики є поняття *концепту*, яке використовують для пояснення одиниць ментальних ресурсів нашої свідомості. Існує багато точок зору на те, що саме в мові відповідає концепту [4, 90]. Найбільш ґрунтовним нам здається уявлення, що концепти мають складну структуру: частина інформації закріплюється в універбах, частина – у словосполученнях, реченнях, частина – в образах, схемах, прецедентних текстах, метафорах тощо, тобто має співвідношення з системою культури.

У своїх попередніх статтях ми звертались до когнітивної структури концепту *вода* в українських піснях та думах. Подивимось, як цей концепт структурований в українських казках.

Фольклорний текст, який ми розглядаємо як семіотичну одиницю, не можна інтерпретувати поза його відношеннями до інших текстів даної культури, тобто без врахувань його інтерконтекстуальних зв'язків [5, 35].

Тексти українських народних казок створюють стереотипні для української мовної культури образи, які втілюють уявлення мовного соціуму про явища ідеального та реального світу через призму вражень, почуттів тощо.

Майже кожне слово у фольклорі має особливу глибину, оточене певними смислами. Ці смисли можуть забутись, але не можуть загубитись, зберігаючись у схованці культурної компетенції, тому до фольклорних текстів як громадської думки звертаються так часто, які до інших авторитетних джерел.

В процесі життя і розвитку суспільства були вироблені деякі правила побуту, моралі, створена певна світоглядна думка, узагальнені спостереження щодо світу та самих себе у ньому.

Казка є символічною моделлю реального світу, і як кожна текстова модель має два модуси існування: з боку своєї форми – це об'єкт реального світу, з боку змісту – це відносно замкнений віртуальний статичний світ [1, 85].

Побутові казки містять відомості про реальний світ, тому у них досить часто вибір складників концепту *вода* детермінований процесом життєдіяльності: це звичайна вода, яку просто п'ють, або річка – водоймище, де живуть риби (переважно щуки), де перуть білизну. Наприклад: “Раз підійшов лев до річки да й дивиться у воду, а щука плеснула хвостом да й поточилась на дно...” [3, 59].

У фантастичних казках концепт розсіяний у змісті лексичних одиниць, у системі сталих порівнянь, ідіом.

Річка (ріка) як один із універбів концепту *вода* часто набуває значення ‘народження життя’. Це, безперечно, пов'язано з уявленнями про ріку як життєдайне джерело: “Пішла раз жінка на річку прать плаття, коли аж котиться горошинка по воді. Жінка узяла да з'їла тую горошинку да й привела сина Покотигорошка” [3, 85].

До цього часу в багатьох місцевостях України, зокрема

Західному Поділлі, на дитяче питання “Звідки я взявся?” можна почути відповідь: “З річки принесли” чи “У річці зловили”.

За текстами казок, річка здатна повернути втрачене здоров’я чи зір, тобто лексема річка набуває значення ‘рятівна сила’: “[сліпий]... підповз до річки, намацав воду і п’є. Напився – і з’явилися в нього очі!” [3, 159].

Посилюють рятівну дію води квіти (рослини), на позначення яких використовується лексема зі збірним значенням ‘зілля’. *Вода+зілля* відвертають від смерті чи нечистої сили: “На другий день парубок взяв горщик води, жмуток якогось зілля..., вмочив зілля у воду і скропив довкола землю” [3, 197]. Символічна підстава, обґрунтування цього образу сягає язичницького культу рослин і води. Підтвердження знаходимо у етнографічних фольклорних повідомленнях Г.Булашева: “До води український народ почуває глибоку повагу, бо вона конче потрібна для існування всіх живих істот і до того ж є могутнім цілющим засобом від усіляких недуг” [2, 276].

Оцінка міцності та дужості людини має виняткові ознаки у порівняннях, де йдеться про елементи трьохмірного світу *земля – небо – вода*: “Хоч я дужий і дуби з корінням ламаю, так я птиці й риби у морі не піймаю” [3, 56]. “Коли він у морі рибу ловить і птицю попід небесами, так куди мені зрівнятися!” [3, 59].

Використання когнітивної метафори у текстах казок обумовлено властивістю семантичного пересічення двох явищ та уявлень про них: “Повів їх Іванко у поле. А там цвіла *гречка*. – Що це таке, Іванку? – Так *річка*. Бачите, аж піниться. Треба перепливати. А ну, кидайтеся у хвилі” [3, 187]. Тут ми стикаємось з цілим комплексом метафор: річка = гречка, піниться = коливається, від вітру хвилі = цвіт гречки.

Концептуальна система створюється в процесі життєдіяльності, і це безпосередньо відбивається у семантиці мовних знаків, виборі стереотипів, що закріплені фразеологізмами: “І *за холодну воду не візьметься*, а все на печі сидить” [3, 138]. “За царя Тимка, коли була земля тонка, *де перстом пробив, там ся води напив*” [3, 240].

Ріка у казках, як і в думках, сприймається у межах опозиції ‘своє’ – ‘чуже’ (= ріка – море): “– Ходім, сестричко, скупаємось у *морі*. – Та чого ж мені йти, як я можу й дома скупатись, ось у мене є *річка*” [3, 132].

Когнітивний аналіз слова *річка* (*rika*) дозволяє стверджувати, що формування його змісту є не лише процесом трансформацій з використанням метафор та порівнянь, але й взаємодією, взаємозв'язком відповідних пластів знань, за допомогою яких наші предки намагалися досягнути довкілля та світ, змодельовати норму поведінки. У цьому аспекті *rika* може перетворити коня чи парубка на окуня, змія, злого чарівника, щуку тощо:

“А кінь нахилився пить, та й перекинувся окунем, та й поплив... Ох, не довго думавши, перекинувся і собі щукою і давай ганятися за тим окунем...” [3, 143].

Змодельована поведінка “статечності” та послідовності подій яскраво виявляється при змалюванні образу Івасика-Телесика: “Припливе, пообідає, сорочечку білу озьме, подякує, віддасть матері рибку, що наловив, та й знову на річку” [3, 152]. Для Івасика-Телесика модель *річка – човник – весельце* набуває вагомого значення, бо саме у такій композиції ці лексеми мають значення ‘засіб для існування (харчування)’.

Лексема **море** як інший когнітивний конкретизатор концепту *вода* природжує до своєї семантичної структури такі значення:

1) ‘межа світу’: “Кузьма й Дем’ян запрягли змія в плуг, а самі пішли за ним й переорали так світ *від моря до моря*” [3, 255].

2) ‘далекий світ’: “клубочок попереду котиться, а він позаду йде за ним. Та й дійшов аж *до синього моря*” [3, 149].

3) ‘безмежний водний простір’: “Він йде та йде, дійшов до моря, глянув – море, і кінця йому не видно” [3, 149].

4) ‘кара’: “Вони запакували його в бочку; пустили на море... Тут море розбушувалось і реве...” [3, 128].

У текстах казок лексема *море* не має свого прототипу, у своїх синтагматичних зв'язках фактично виступає одновалентною: *сине море*. І тут, безперечно, йдеться не про колір (або не тільки про колір), а про так би мовити, фольклорно-науковий стереотип.

Людина у казках – не просто центр всесвіту. Для неї є важливим її довкілля та гармонія з навколишнім світом. Природа і світ обов'язково реагують на прояви підступності чи зради, облуди чи неприхованого лукавства. Але якщо позитивний герой не завжди через свою неосвіченість, легковірність чи з якихось інших причин може відрізнити добро від зла, то сили природи виливають

свої почуття утворенням гармонійної картини: “Як тільки вони стали входити в його царство, зразу *садки зацвіли, солов'ї защебетали, зозулі закували і риба в морі заграла*” [3, 132].

Ті ж самі елементи природи постають в іншому світі, з абсолютно полярним сприйняттям негативного героя: “А як тільки бабина дочка стала входити в царство, *зараз садки перестали цвісти, солов'ї перестали щебетать, зозулі кувать, риба в морі перестала грать*” [3, 132].

Детальний аналіз будь-якого концепту виявляє перевагу в концептуалізації певної базової метафори, що ґрунтується на особливостях світобачення лінгвокультурної спільноти та може бути інтерпретована через співвідношення з установками і знаками культури (символами, еталонами, стереотипами).

Уявлення про роль розглянутого явища у системі ціннісних орієнтацій лінгвокультурної спільноти грають провідну роль у формуванні семантики цих одиниць. Тексти українських народних казок відбивають уявлення про воду як чудодійну силу, що не лише виліковує чи рятує, але й якісно змінює людину, правда, варто не полінуватися, тричі спалити до вугля й тричі сприснути “живучою” водою – “... і з того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумать, ні згадать, хіба в казці сказать” [3, 139].

Когнітивно значущі інтерпретації перетворюють “живучу і цілючу воду” на одне із наукових “кліше”, яке за текстами має ймовірнісні семи ‘можновладдя’, ‘багатство’, ‘сила’ [3, 91, 119, 139 та інші]. Реалізуються ці семи у своєрідному цілісному композитному утворенні “живуча (живуща) і цілюча (цілюща)”, але, перебуваючи у відокремленому вигляді, кожна з ознак-квалітативів води має свої функції: цілюща вода “зцілює” (робить цілим), а живуща оживляє, виводить з царства мертвих [3, 119, 96].

Вода, що здатна рухатися, завжди жива і сильна: риби у такій воді грають, люди зцілюються, рятуються, ловлять рибу тощо. Вода нерухома породжує “усіляку нечисть”, якої у “пеклі багато треба” [3, 243]. Лексеми *озеро* і *болото* утворюють синонімічну контекстуальну пару: “Вижени он з того *болота* чортів, то я тебе на волю випущу” [3, 182]. “Коли це чорт виходить з *озера* та й питає”.

Відомо, що праукраїнці намагалися не називати зайвий раз нечисту силу, бо її боялися. Тому й з'явилися евфемістичні формули: *той, що греблі рве; той, що у болоті сидить* тощо.

Можна стверджувати, що вибір сталих образів не є випадковим і довільним – він детермінований блоками уявлень про позначувані об'єкти чи явища, фоновими знаннями, певними пресупозиціями. Складники концепту незалежно від того, мають чи не мають вони у позамовній дійсності відповідних референтів, обов'язково обростають комплексом культурно і когнітивно значущих інтерпретацій у структурі фольклорного тексту.

1. Бондар О.І. Часова структура української народної казки // Мова та стиль українського фольклору. – К., 1996.

2. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1993.

3. Калинова сопілка: Антологія української народної прозової творчості. – К., 1998.

4. Кубрякова Е.С., Дем'янков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996.

5. Мейзерский В.М. Философия и неориторика. – К., 1991.

Г. А. Таранюк

Символіка корови в українських прислів'ях та приказках

Здавна люди приписували тваринам людські риси і вважали, що брати наші менші наділені різноманітними здібностями. Певні стереотипи міцно укоренились у нашій свідомості завдяки загадкам, казкам, прислів'ям, приказкам і т. п. “Тварини слугували для виміру багатьох людських якостей. Характеризуючи когось назвою тварини, людина концентрує в цій назві лише одну якість, роблячи з тварини символ цієї якості”[6:92]. Що ж символізує така важлива господарська тварина, як корова, в українських прислів'ях та приказках?

Основна функція корови – забезпечити людину продуктами харчування, нагодувати: Корова в дворі – харч на столі, Чорна корова – біле молоко; Корова в дійницю сама молока не налле (тобто треба ще працювати); “Дай масла! Ще корова не напасла”; Для масла ще корова не напасла (ще неготове щось або й не для